

Ukrajinská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření)

Dušan Drbohlav, Eva Janská, Pavla Šelepová

1. ÚVOD

Ukrajinská migrační komunita je spolu se specifickou slovenskou migrační komunitou v Česku zdaleka nejpočetnější. Z celkem 200,951 cizinců, kteří měli k 31. prosinci 2000 povolen pobyť na území Česka, jich plných 25% (50,212) pocházelo z Ukrajiny (41,438 pobývalo s vízem k pobytu nad 90 dní - většinou klasičtí ekonomičtí migranti; 8,774 pobývalo se statutem trvalého pobytu obecně vyjadřujícího proces sjednocování rodiny - Horáková-Macounová 2001). Z cizinců vlastních ke stejnému datu živnostenská oprávnění tvořili Ukrajinci dokonce 35% (21,402) (povolení k zaměstnání mělo v daný okamžik 15,753 Ukrajinců - viz Horáková - Macounová 2001). Přestože se Ukrajinci dnes vyskytují na celém území Česka, absolutně nejvyšší zastoupení legálně pobývajících Ukrajinců (k polovině roku 2000) má Praha a středočeská oblast¹ (dohromady 27,729 osob)². Předpokládá se, že z hlediska ilegálních imigrantů pobývajících v Česku představují Ukrajinci velmi důležitou, pravděpodobně nejčetnější skupinu (Drbohlav 1997).

V rovině “kvalitativních dopadů” se dnes zdají nejdůležitější otázky vlivu této pracovní komunity na ekonomické prostředí, a to jak na makro, tak mikroúrovni. Důležité otázky jsou spojeny s jejich participací s domácí populací, s typem jejich sociální komunikace, s životními podmínkami a pragmatickou integrací do české společnosti. Možná nejdůležitější otázka těsně spojená s budoucím vývojem migrace a integrace této komunity je

¹ Statistika migrace Ministerstva vnitra ČR zatím nerespektuje nové administrativně-správní členění země do nových krajů.

² Pomíjíme možnou diskrepanci mezi místem registrace a skutečným místem operování některých cizinců.

analýza jejích “transnacionalizačních projevů” a studium vývoje tohoto transnacionalizačního modelu v čase a prostoru (viz Drbohlav - úvodní kapitola knihy).

2. CÍLE, VÝZKUMNÉ OTÁZKY, HYPOTÉZY

Výzkum³, na jehož podkladě vznikl tento příspěvek, měl zodpovědět některé základní otázky typu: Kdo, proč a jak přichází z Ukrajiny do Česka? Jakým způsobem komunikuje s většinovou populací? Jaké má životní podmínky, jaké zisky a ztráty mu pobyt přináší? Základní hypotéza, se kterou jsme implicitně vstupovali do tohoto výzkumu, měla prověřit, zda se na příkladu ukrajinských pracovníků aktivních na českém trhu práce potvrzuje v mnoha jiných světových regionech obecně platný fakt, že migrační cirkulace se stává trvalým jevem, ale též, že se postupně mění v trvalou imigraci a trvalé usazení významné části zprvu pouze cirkulující komunity (např. Martin-Taylor 1995). Jinými slovy, zda jde v Česku o proces, při němž se vlastně nezávisle na rozličných opatřeních stává intenzivní dočasná cirkulační migrace pracovníků předstupněm následné trvalé imigrace. Hypotéza tedy zněla: Pracovní cirkulační imigrace Ukrajinců do Česka konce 90. let je důležitým fenoménem a v čase se zintenzivňuje. Lze pozorovat zvyšující se počty cirkulujících migrantů tohoto etnika, kteří vyvíjejí racionální snahy usadit se dlouhodobě, a posléze natrvalo v Česku. Tak tomu také velí tvar “S” křivky (vyjadřující nárůst cirkulačním migrantů v čase, obvykle v průběhu několika dekád), v jejímž počátečním “nárůstovém období” bychom se podle obou výše jmenovaných autorů mohli teoreticky nacházet. K naplnění cíle úkolu byl proveden průzkum ukrajinské pracovní komunity, který shromáždil široké spektrum informací o cirkulačním/imigračním procesu jako takovém i o situaci a charakteristikách samotných migrantů.

Vlastní srovnání vývoje procesu cirkulace/imigrace v čase bylo umožněno tím, že výsledky současného výzkumu mohly být konfrontovány s

³ Studie vznikla s podporou grantu MV č.j.: U-2116/99 a současně zapadá do projektu GA ČR č. 403/99/1006.

obdobně koncipovaným výzkumem (z hlediska obsahu i formy) provedeným v letech 1995 a 1996 - viz Drbohlav 1997. Zásadním problémem, který do tohoto srovnání vstupuje, je nereprezentativnost výběrů obou souborů. (Odstranění této "vady" je však nemožné, neboť díky povaze sledované populace není možné získat detailnější a přesnější charakteristiky celého souboru potenciálních respondentů, a tudíž také konstruovat reprezentativní výběr). Z uvedeného vyplývá, že z čistě statistického pohledu je jakékoliv zobecňování závěrů obou výzkumů, a samozřejmě pak také srovnání obou souborů, nekorektní a vlastně nemožné. Přesto se však i v souladu s mnoha dalšími autory (např. Fawcett-Arnold 1987, Massey 1987) domníváme, že takovéto výzkumné pokusy mají své opodstatnění a přinášejí důležité informace o podstatných rysech zkoumaných problémů.

Spíše než na (nekorektní) "přesné srovnávání parametrů" obou výzkumů se z výše uvedených důvodů soustředíme na charakterizaci výsledků posledního šetření a dále na "vícenásobně" prokázaná fakta, která by tak svým charakterem mohla ve vývoji naznačovat určité typické rysy vázané na ukrajinskou imigrační komunitu. V nejhrubších rysech se též pokusíme dokumentovat možný směr vývoje.

Typ zkoumaných problémů také jednoznačně vede k potřebě prověřit některé známé migračních teorie, které dílčím způsobem mohou přispět k vysvětlení daného migračního proudu Ukrajinců do Česka (zejména "network theory" - teorie sítí, "institutional theory" - institucionální teorie a "dual labor market theory" - teorie dvojího trhu - blíže viz níže).

Díky stále časově omezenému horizontu (krátká doba od příchodu prvních imigrantů) a také díky prozatím ještě spíše cirkulační povaze zkoumaného typu migračního pohybu není možné testovat teorie úzce svázané s integračním procesem. Rovněž tak není možné měřit dlouhodobější důsledky imigrace Ukrajinců.

3. METODOLOGIE

Základním metodickým aparátem výzkumu je dotazníkové šetření a interview (viz např. Dixon-Leach 1979). Výběr respondentů nemohl být proveden formou náhodného ani kvotního výběru, neboť nebylo možné získat základní soubor (s jeho strukturálními znaky), od kterého by se odvíjely parametry výběrových souborů. Oficiální statistická data - detailní spolehlivější informace o základních sociodemografických charakteristikách imigrantů, včetně jejich bydlišť nebo míst pracovišť - zatím u nás nejsou k dispozici. Navíc se předpokládá, že významná část imigrační ukrajinské populace zde pobývá a/nebo pracuje ilegálně, bez daného nutného povolení. Tyto okolnosti brání tomu, aby byl výběr plně nebo "kvazi-reprezentativní" (kvótní výběr), a výsledky pak mohly být zobecňovány. Nicméně použitá forma výběru lokalit s výraznou koncentrací zkoumané populace s určitými znaky metody "snow ball" efektu a využití ukrajinského zprostředkovatele pro kontaktování respondentů umožňuje získané výsledky smysluplně interpretovat. Ač zobecňování v pravém slova smyslu není možné, podobných metod se v sociálních vědách běžně využívá a výzkumy tohoto typu přinášejí důležité poznatky osvětlující důležité rysy zkoumaného problému. Lze se oprávněně domnívat, že ač ve statistickém smyslu "nereprezentativní", mají dosažené výsledky širší platnost a jsou svoji povahou nezastupitelné v širokém spektru výzkumných metod (např. Fawcett-Arnold 1987, Massey 1987).

Dotazníkové šetření ukrajinské komunity probíhalo následujícím způsobem. Byl připraven 24 stránkový dotazník v ruském jazyce, obšírně zkoumající ukrajinské imigranty i samotný proces realizace jejich migračních pohybů. Dotazník byl rozčleněn do následujících obsahových bloků: příchod do Česka, pracovní a životní podmínky v cílové zemi (Česku), socioekonomická situace respondentů, legalita nebo ilegalita pobytu a práce, pravděpodobný scénář vývoje na Ukrajině, migrační preference, integrační tendence a osobní charakteristiky.

Z důvodů “pragmaticko-psychologických” byl vyhledán ukrajinský zprostředkovatel, spolehlivý, v republice legálně pobývajícím občan, který se ujal role tazatele. Je vysoce pravděpodobné, že bez prostředníka stejné národnosti, jakou je zkoumaná populace, by podobný výzkum nemohl být vůbec realizován. Mnozí z ukrajinských imigrantů totiž pobývají v Česku ilegálně, nemajíce příslušné doklady povolující pobyt a/nebo práci. Daný “anonymní” tazatel byl podrobně seznámen s cíly výzkumu i detaily a nástrahami dotazníku. Cílovou populací byla ukrajinská komunita dočasných cirkulačních migrantů. Zprostředkovatel vytipoval a navštívil ubytovny v okrajových částech Prahy (Praha 12 – Modřany, Praha 7 – Holešovice, Praha 5 – Radotín) a nájemní byty a bytové jednotky v centru Prahy (Praha 1 – Nové Město, Praha 2 – Nusle).

Přítomné respondenty ukrajinského původu⁴ pak informoval o výzkumu a jeho cílech a buď přímo zorganizoval vyplnění dotazníku, nebo častěji pouze dotazník doručil vytypovanému respondentovi, s domluvou, že se po několika dnech vrátí pro vyplněný. Při instruktáži respondentů byla zdůrazněna anonymita výzkumu (absolutní bezpečnost a nepostižitelnost jednotlivých respondentů) i potřeba pravdivých a upřímných informací. Respondenti byli rovněž informováni o tom, že při odevzdání pečlivě zpracovaného dotazníku budou odměněni částkou 200 Kč. Zprostředkovatel byl odměněn částkou 100 Kč za odevzdaný dotazník.

Výzkum proběhl mezi 13. říjnem a 26. listopadem 1999. Ze 130 distribuovaných dotazníků bylo 100 vyplněno a navráceno⁵.

4. VÝSLEDKY DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ⁶

Výsledky průzkumu je nutné zarámovat do širších socioekonomických podmínek. V tomto ohledu se tristní socioekonomická situace na

⁴ Ve skutečnosti Ukrajinci tvořili 71% zkoumaného vzorku. Zbylí respondenti pocházeli z Ruska, Moldavska, Bulharska a Maďarska.

⁵ Pro lepší pochopení některých problémových okruhů byla navíc realizována interview s 8 ukrajinskými podnikateli a 12 dělníky.

⁶ Hlavní výsledky šetření jsou shrnuty v tabulce č. 1 za textem.

Ukrajíně, mimo jiné vyjádřená velmi nízkou životní úrovní jejích obyvatel⁷, promítá ve své negativní “push” rovině jako jednoznačně nejdůležitější spouštěcí a hnací mechanismus současné masové migrace Ukrajinců do blízkého i vzdálenějšího zahraničí, Česko nevyjímaje (blíže Drbohlav a kol. 1999). Např. podle údajů Evropské komise představuje index koupěschopnosti ukrajinského obyvatelstva 17% koupěschopnosti obyvatelstva Evropské unie (rok 1997). Podle údajů Světové banky z téhož roku vyplývá, že se 1/3 obyvatel Ukrajiny (tj. více než 17 miliónů lidí) nachází za hranicí chudoby.

Ve výzkumu 57% respondentů k finanční situaci své rodiny před svým odjezdem na Ukrajinu uvádí, že žili z toho, co vydělali, ale nic neušetřili a 13% žilo jen z předešlých úspor. Co se týká posledních hrubých měsíčních výdělků celé domácnosti na Ukrajině, ten byl u 77% dotazovaných nižší než 100 amerických dolarů (u 40% dokonce nižší než 50 dolarů).

I výhled do budoucna je pesimistický. Zlepšení životní úrovně předpokládá jen 22% respondentů, a to spíše za více než 5 let, 29% se domnívá, že se situace nezlepší vůbec.

V mnohém je tedy nutno chápat současnou migraci Ukrajinců a jejich pracovní aktivity v zahraničí jako skutečně nevyhnutelný akt jejich “boje o přežití”. Díky výjezdům do zahraničí se např. zlepšila ekonomická pozice, a s tím i spojená prestiž na Ukrajině u 67% dotazovaných.

Výsledky našeho šetření prokazují, že migrace ukrajinské pracovní síly do Česka není náhodným ani krátkodobým jevem. Stejně jako již poznatky z

⁷ Viz např. restrikce sociálních programů, rostoucí oficiální i existence masové skryté nezaměstnanosti, prosperující černý trh práce (až 1/3 ekonomicky aktivní populace), negativní vývoj mnoha demografických ukazatelů, katastrofální zdravotnické služby i celkový zdravotní stav populace, atd.

prvé studie (hodnotící situaci v polovině 90. let – Drbohlav 1997), rovněž výsledky této studie naznačují, že ukrajinská migrace do Česka má výrazné rysy “transnacionalizace⁸”. Mezinárodní pracovní migrace, mnohdy až překvapivě podobných rysů, probíhaly a probíhají v mnoha různých světových regionech (blíže Drbohlav 1997). Na základě zatím velmi jednoduchého “měření” se potvrdilo, že k vysvětlení některých aspektů pohybu Ukrajinců do Česka lze do určité míry použít některé známé migrační teorie (např. teorii sítí, institucionální teorii, teorii dvojího trhu⁹). Je však nutno zdůraznit, že díky komplexitě daného fenoménu a “specifičnosti” jednotlivých teorií žádná teorie není schopna sama o sobě vysvětlit migrační proces v jeho složitosti a celistvosti.

⁸ Permanentní specifické chování migranta spojující dva “světy” – jak místo svého operování v zemi cirkulace/imigrace, tak domov v mateřské zemi (blíže např. Schiller – Basch – Blanc 1995); viz též Drbohlav - úvodní kapitola knihy.

⁹ Teorie sítí zdůrazňuje význam mezilidských vazeb, které spojují časnější migranty v cílové zemi se svými krajany (příbuznými, přáteli, známými) v jejich mateřské obci/zemi. Tyto sítě zvyšují pravděpodobnost migrace, neboť snižují cenu riziku z pohybu a naopak zvyšují očekávané zisky. V této souvislosti by v nejbližší budoucnosti chtělo pozvat do Česka 22% respondentů svoji ženu, 24% své děti a 40% své příbuzné. V souboru respondentů bylo 26% jedinců, kteří již přijeli s několika přáteli převážně z jedné obce/města/oblasti.

Institucionální teorie zdůrazňuje roli institucí, které vznikly proto, aby posilovaly migrační toky a zároveň z nich také těžily. Na základě šetření bylo např. zjištěno, že 24% respondentů bylo kontaktováno již na území Ukrajiny, přičemž využili služeb soukromého zprostředkovatele či ukrajinské firmy operující na území Česka. Pokud se již dostanou do republiky, pak někteří z nich využijí nelegálního způsobu zisku pracovního povolení (falešné dokumenty, živnostenské oprávnění či falešný sňatek).

Podle teorie dvojího trhu existují na trhu práce dva sektory, primární a sekundární, přičemž ten druhý je významně méně atraktivní, je typický nízkými mzdami, nestabilními pracovními podmínkami a malou pravděpodobností zlepšení podmínek, postupu po kariérovém žebříčku. Právě tento sektor je typický pro ukrajinské pracovní migranty, neboť 80% dotazovaných uvedlo, že vykonávají nekvalifikované práce, a to zejména ve stavebnictví.

Ukrajinci jsou v Česku a na jeho trhu práce již trvalou konstantou. Současný i minulý výzkum (Drbohlav 1997) potvrdil, že mezi ukrajinskými pracovníky zatím převažují mladí muži, ženatí, s dětmi. Obecně relativně vyšší vzdělanostní úroveň Ukrajinců (v souboru respondentů mělo 55% úplné středoškolské a 27% vysokoškolské vzdělání) nekoresponduje s typem v Česku vykonávaných prací. Jejich zaměstnanost převažuje již tradičně v nekvalifikovaných oborech, a to převážně ve stavebnictví (61% respondentů). Přetrvává vysoká pracovní aktivita imigrantů, obtížnost jejich prací, i jejich časté zneužívání zaměstnavatelem a různými prostředníky (týká se např. nízkých platů - 68% méně než 10,000 Kč v situaci, kdy 82% pracuje 8-12 hodin denně, neuspokojivých pracovních podmínek/prostředí, zadržování dokladů, atd.). Zdá se také, že nejenom postavení Ukrajinců v české společnosti a na českém trhu práce, ale i mnohé migrační mechanismy jejich příchodu a fungování ve společnosti, jakož i např. jejich preferenční hladiny, mají v čase zaznamenané rysy stability projevů. Jsou již specificky zakotveny. Zdá se, že k "trvalejším" vlastnostem Ukrajinců v Česku patří i spíše slabé znalosti cizích jazyků (češtiny, ale i jazyků "západních" - 43% neznalo žádný cizí jazyk, a ti, kteří znali, pak ve většině pouze další východní - slovanský), chudý kulturní život (ve smyslu návštěv různorodých kulturních představení) a minimální využití organizací, a to jak v pravém slova smyslu - minimální snaha ukrajinských pracovníků zakládat vlastní organizace, spolky, apod. a následně pěstovat "organizovaný" spolkový život, tak ve smyslu minimálního kontaktování českých organizací, ať již jakéhokoliv typu nebo významu.

Z detailnějších poznatků se ještě ukazuje, že tendence "být v ilegality" je typická spíše pro mladší imigranty a že myšlenku návratu na Ukrajinu mnohem vehementněji deklarují ženatí/vdané imigranti/imigrantky (tyto závěry jsou potvrzeny λ^2 testem - viz Drbohlav a kol. 1999).

I další níže uvedená fakta, i přes některé rozdíly dosažených výsledků šetření mezi lety 1995/96 a 1999, charakterizují určité rysy typické pro ukrajinskou imigrační komunitu.

Zejména “neorganizovanost” Ukrajinců v Česku, ale částečně i jejich velmi limitovaný “kulturní život”, by spíše napovídaly tomu, že ukrajinská imigrace nenabírá tvary výše proklamované “S” křivky, respektive, že by případně v daném modelu směřovala k etablování výrazně segregované imigrační komunity. Opak se zdá být však pravdou v případě dalších naznačených aspektů, které rozvádíme níže.

Zdá se, že naopak větší počet signálů nahrává formulované hypotéze o rostoucím zájmu ukrajinské pracovní komunity o trvalejší uchycení v Česku. Tomu by mohla nasvědčovat současná intenzita komunikace uvnitř samotné ukrajinské komunity (častější, pravidelný styk s krajany proklamuje 55% respondentů), v různých podobách signalizovaný větší počet v Česku již pobývajících příbuzných nebo známých navázaných na respondenta - migranta (26% přijelo s několika přáteli z jedné obce/města/oblasti, 11% s několika příbuznými), již nemarginální počet těch, co (v deklarativní formě) projevují zájem o trvalý pobyt na území Česka (11% respondentů) a konečně i širší zapojení se do migrace osob žijících také ve vzdálenějších (nejenom ve většinou západních) oblastech Ukrajiny.

Podle šetření nemělo příslušnou legalizaci pobytu nebo práce nebo obou aktivit v roce 1999 31% dotázaných. Takováto čísla však podléhají dalším “takticko - psychologickým manévřům” ukrajinských respondentů. Nicméně je zřejmé, že významná část respondentů vstupuje do republiky bez jakéhokoliv oprávnění k pobytu či práci, snaží se práci získat, a přitom rovněž přirozeně usiluje o legalizaci pobytu i práce. Trvale aktivizována je sféra “podzemních aktivit”. Konkrétně se jedná o proklamovaný výskyt možnosti “legalizace” pobytu pomocí falešných dokumentů (cca 26%) či sňatků (19%).

Tato studie je jednou z mála, které se dotýkají studia imigračních komunit působících v dnešním Česku. Jde skutečně o “úvod do problematiky” a její závěry je nezbytné prověřovat dalšími studiiemi a kultivovat dalšími přístupy. V souvislosti s komplexním charakterem mezinárodní migrace, a

tedy i jejími širokými potenciálními dopady na majoritní společnost, se dále nabízí řada úžeji specifikovaných migračních témat reflektujících otázky spjaté s ekonomikou, demografickými procesy a strukturami, strukturou měst i celého osídlení, “psychologií” majoritní skupiny, včetně jejích názorových hladin a postojů, atd. Do budoucna se nabízí výzkum ukrajinské migrace přímo vázat na analýzu situace na českém trhu práce (zvážit faktory, jakými jsou např. stárnutí ekonomicky aktivních obyvatel Česka, složitý stav českého učňovského školství). Ve skutečnosti s prvními kroky v tomto směru již přišlo např. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR (viz prezentovaný “Návrh aktivního výběru kvalifikovaných zahraničních pracovníků”). Je možné zkoumat mechanismy kulturně - psychologické (Zakarpatsko bylo kdysi součástí Československa), kdy se dané resentimenty zachovávají a bylo by možné je pozitivně využít. Je vhodné rovněž zvažovat širší mezinárodní srovnání migrace ukrajinských pracovníků např. s Polskem, kde již výzkum pokročil dále (např. Frejka-Okolski-Sword 1998).

Konkrétní verifikaci závěrů této studie přinese až horizont dalších let, ve kterých se již jednoznačněji ukáže, nakolik se transnacionalizace migrantů dále uplatňuje, a zda se významnější počty dnešních cirkulačních migrantů z Ukrajiny v Česku natrvalo usadí. Vývoj však studii “nahrává”. Vysoce pravděpodobné je totiž to, že pozitivní řešení sociální a ekonomické krize na Ukrajině je otázkou velice problematickou a dlouhodobou (viz též Lupták–Drbohlav 1999), a tak rovněž daná masivní migrace, respektive intenzivní úsilí Ukrajinců proniknout do Česka a být aktivní na jeho trhu práce, je rovněž vysoce pravděpodobně záležitostí intenzivní ve své dlouhodobosti.

Snahy o systematické “pozitivní” ovlivňování určitých aspektů integrace této imigrační komunity do české společnosti jsou dnes velmi problematické, neboť stále výrazně převládá cirkulační charakter pohybů, který sám o sobě vlastně integraci v pravém slova smyslu brání. Do hry podobně vstupuje i naznačená pravděpodobně vysoká vnitřní mobilita Ukrajinců v Česku i jejich často ilegální statut. Je zřejmé, že pro začátek jakéhokoliv normálního “komunikačního procesu” mezi Ukrajinci a majoritou

musí stát logicky a oprávněně usilovat o to, aby dostal většinu ukrajinských migrantů pod svoji kontrolu. To se mu však zatím příliš nedaří (viz Lupták-Drbohlav 1999). Zbývá konstatovat, že kromě snad individuální kultivace v podstatě krátkodobých kontaktů (týká se zejména podniků nebo soukromých osob zaměstnávajících Ukrajince) dnes zatím nelze do procesu adaptace ukrajinských pracovníků smysluplněji vstupovat. Jinou nicméně relevantní otázkou je nutnost permanentní objektivní informovanosti české veřejnosti o tom, kdo tito Ukrajinci jsou, a jaká pozitiva a negativa přinášejí české společnosti. A to se kruh uzavírá, neboť toto opět vyžaduje další hlubší výzkumy této komunity.

LITERATURA:

- DIXON, C.J. – LEACH, B. (1979): Questionnaires and Interviews in Geographical Research. CATMOG 18. Norwich, Geo Books, Regency House.
- DRBOHLAV, D. (1997): Imigranti v České republice (s důrazem na ukrajinské pracovníky a “západní firmy” operující v Praze). [Výzkumná zpráva, RSS/HEPS No. 622/1995.] Praha.
- DRBOHLAV, D. (1998): The Prognosis of the Development of Migration in the Czech Republic in Relation to the Integration of Foreigners. In: National Round Tables, 19 February 1998, Prague. Prague, Ministry of the Interior of the Czech Republic, str. 29-33.
- DRBOHLAV, D. - LUPTÁK, M. - JANSKÁ, E. - BOHUSLAVOVÁ, J. (1999): Ruská komunita v České republice. (Výzkumná zpráva grantu MV č. j.: U-2115/99). Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy,.
- DRBOHLAV, D. - LUPTÁK, M. - JANSKÁ, E. - ŠELEPOVÁ, P. (1999): Ukrajinská komunita v České republice. Výzkumná zpráva grantu MV č.j.: U-2116/99. Praha, Přírodovědecká fakulta UK.
- FASSMANN, H. - MUNZ, R. (1994): European Migration in the Late Twentieth Century, Edward Elgar, England, USA, 287 str.
- FAWCETT, J.T. - ARNOLD, F. (1987): The Role of Surveys in the Study of International Migration: An Appraisal. International Migration Review, 21, č. 4, str. 1523-1540.
- FREJKA, T. - OKOLSKI, M. - SWORD, K.(Eds.) (1998): In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The case of Poland. New York and Geneva, United Nations.

- HORÁKOVÁ, M. - DRBOHLAV, D.: Mezinárodní migrace pracovních sil a Česká republika se zvláštním zaměřením na pracovní migraci Ukrajinců. Demografie, 40, 1998, č. 1, str. 27 - 38.
- HORÁKOVÁ, M. - MACOUNOVÁ, I. (2001): Mezinárodní pracovní migrace v ČR. Bulletin č. 6. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Human Development Report. <http://www.infoukes.com/ua-maps>
- Konstitucija Ukrajinskej Respubliky, Kiiv, Prosvita, 1997.
- KREMENŇ, V. - TATAČNIK, D. - TKAČENKO V. (1996): Ukrajina: Alternativy postupu, Kyjev, ISBN 966-7117-05-02.
- LIBANOVA, E. (1999): Ukrajinskij rynek práci. Problemy, perspektivita ta tendenciji rozvitku, MIRVP, Kyjev.
- LUPTÁK, M. – DRBOHLAV, D. (1999): Labor Migration and Democratic Institutions in the Czech Republic (on the Example of the Ukrainian Workers). Zpráva výzkumného projektu v rámci programu Democratic Institutions Fellowship (NATO).
- MARTIN, P. – TAYLOR, J.E. (1995): Guest Worker Programs and Policies. Washington, The Urban Institute.
- MASSEY, D.S. (1987): The Ethnosurvey in Theory and Practice. International Migration Review, 21, č. 4, str. 1498-1522.
- MASSEY, D.S. – ARANGO, J. – HUGO, G. – KOUAOUCI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, J.E. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. Population and Development Review 19, č. 3, str. 431–465.
- MASSEY, D.S. – ARANGO, J. – HUGO, G. – KOUAOUCI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, J.E. (1994): An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case. Population and Development Review, 20, č.4, str. 699-751.
- MASSEY, D.S. – ARANGO, J. – HUGO, G. – KOUAOUCI, A. – PELLEGRINO, A. – TAYLOR, J.E. (1998): Worlds in Motion; Understanding International Migration at the End of the Millennium. New York, Oxford University Press Inc.
- Migrace na území České republiky 1998. MVČR.
<http://www.mvcr.cz/migrace>.
- PAVLENKO J. I. (1997) Transformacija suspilstva i problemy socialnoj politiky, NISD, Kyjev, ISBN 966-544-115-3.
- SCHILLER, N.G. – BASCH, L. – BLANC, C.S. (1995): From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. Anthropological Quarterly, 68, č. 1, str. 48-63.
- Trends in International Migration (Annual Report 1996) (1997). Paris, OECD.

Ukrajina, Ljudskij rozvitok. Zvit (1995), Kyjev, PROON.

Tabulka č. 1: Vybrané charakteristiky respondentů výzkumu (N=100)

Osobní charakteristiky		
Pohlaví	muži	79 %
	ženy	21 %
Věk	do 25 let	30 %
	do 35 let	70 %
Rodinný stav	ženatí/vdané	45 %
	svobodní/é	40 %
	rozvedení/é	8 %
Počet dětí	alespoň 1 dítě	56 %
	jedno dítě	22 %
	dvě děti	20 %
Vzdělání	základní	10 %
	středoškolské bez maturity	7 %
	středoškolské s maturitou	55 %
Odvětví činnosti na Ukrajině	vysokoškolské	27 %
	stavebnictví	30 %
	zemědělství a lesnictví	18 %
	veřejné stravování	20 %
Pracovní a životní podmínky v Česku		
Odvětví činnosti v ČR	stavebnictví	61 %
	komunální služby	19 %
Pracovní doba	8-12 hodin	82 %
Měsíční výdělek	menší než 10 000	68 %
	menší než 8 000	33 %
Ubytování v ČR	v ubytovně	67 %
	v bytě	14 %
Socioekonomická situace respondentů		
Finanční situace rodin na Ukrajině	rodina žila z toho, co vydělala, ale nic neušetřila	57 %
	rodina mohla něco našetřit	24 %
	rodina žila z předešlých úspor	13 %
Integrační tendence		
Jak přijeli a koho by chtěli pozvat	přijeli do Česka bez rodiny	78 %
	chtěli by pozvat svoji ženu	22 %
	chtěli by pozvat svoje děti	24 %
	chtěl by pozvat své příbuzné	40 %
Kontakty s krajany	stýká se pravidelně s krajany	55 %
	stýká se nepravidelně s krajany	30 %
	pomáhají si navzájem	72 %
Vztahy s českými pracovníky	vztahy jsou normální	80 %
	čes. pracovníci se nechovají přátelsky	16 %
Budoucnost	rádi by zůstali v ČR natrvalo již nyní	11 %
	chtěli by někdy do Česka přesídlit	9 %
	chtěli by se v budoucnu do Česka vrátit a pracovat zde	80 %
	doporučuje svým příbuzným práci v Česku	41 %

Pozn. V úvahu jsou brány proměnné, na které odpovědělo alespoň 80% respondentů.